

BERTÉNYI IVÁN

Az országbírói intézmény és a „királyi különös jelenlét” bíróságának kialakulása a XIV. században

Mindenekelőtt hangsúlyozzuk, hogy – nem tartozván témánkhoz – nem kívánunk foglalkozni a királyi különös jelenlét bírósága szervezetének kialakulásával, csupán az országbírónak a bírósággal összefüggő tevékenységét szeretnénk ismertetni.¹

Már e problémának felvetése is ellentmond Hajnik Imre kutatási eredményeinek. Kitérő jogtörténészünk ugyanis külön tanulmányt szentelt e bíróság vizsgálatának, s úgy fogta fel a *specialis praesentia regia* kifejezést, hogy ezt akkor használták, ha „a kúriában a király személyesen bíraskodik, vagy ezzel maga helyett valakit különösen (*cum speciali mandato*) megbíz”, s e kifejezés egyben az országbíró ítélkezése alól való kivonást is jelentette. Hajnik szerint ilyen esetekben a király a főkancellár közreműködésével élt.² Ezt a felfogást, s ennek szerves részeként a királyi különös jelenlét előtt állóknak az országbíró bíraskodása alól való kivonását Hajnik nagy monográfiájában is megismételte,³ és hangsúlyozta, hogy e bíróság élén működése idején mindig a főkancellár állott.⁴ Hajnik véleményének kialakításában szerepet játszottak azok az okleveles utalások, amelyek a *specialis*

---

¹ A királyi kúriai bíraskodás egészéről, ill. egyes kérdéseiről l. BERTÉNYI IVÁN: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Bp. 1976. (főként az „Az államkormányzat központi szervei, az udvari bíróságok” c. fejezet: 41–50.); BERTÉNYI IVÁN: Városi polgárok az országbírói ítélőszék előtt a 14. században. In: Jogtörténeti tanulmányok III. Szerk. CSIZMADIA ANDOR. Bp. 1974. 123–137.; BERTÉNYI IVÁN: A „királyi jelenlét” bírósága a XIV. században. In: Jogtörténeti tanulmányok IV. Szerk. CSIZMADIA ANDOR. Bp. 1980. 5–17.

² HAJNIK IMRE: A király bírósági személyes jelenléte és annak helytartója a vegyes házakbeli királyok korszakában. Bp. 1892. 6–7.

³ HAJNIK IMRE: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt. Bp. 1899. (a továbbiakban: HAJNIK 1899.) 34–35.

⁴ HAJNIK 1899. 36.

praesentia regia előtt való perbenállás kiváltságát biztosítva, egyben más bírák, köztük az országbíró *iurisdictiono*ja alól való kivételt is hangsúlyozzák.⁵

Amint azt Gerics József kutatásai bebizonyították, a királyi különös jelenlét bíróságán nem egyik pillanatról a másikra alakul ki a kancellár ítélkezése: fontos előzménye volt ennek az alkancellárnak a királyt személyes bíraskodásában egy-fajta rendszerességgel képviselő ítélkezése már Károly Róbert alatt. Egy, a király nevében 1340. június 11-én, Visegrádon kelt oklevél elemzése során Gerics kimutatta, hogy a somorjai királyi *hospesek* és Kiliti Simon utódai közt folyó perben hárman jártak el az uralkodó megbízásából: Péter szerémi püspök, királyi kápolnaispán, Treutul Miklós pozsonyi *comes*, valamint Tatamér székesfehérvári prépost, királyi alkancellár. Az utóbbi már 1337-ben szerepel egy másik ügyben mint *iudex vice specialis praesentiae*.⁶ Gerics véleménye szerint 1340-ben hármuk közül az alkancellár lehetett a per bírója, Péter püspök és Treutul Miklós inkább csak bírótársként szerepeltek. Gericsnek az alkancellár szereplését boncolgató

⁵ Így pl.: 1366/1385., Lajos/Mária Barsanouch-i Lack *comest* és örököseit „*cum castro eorum Barsanouch vocato et possessionibus ad ipsum pertinentibus per nos sibi in concambium... datis et donatis a iurisdictione iudicio et iudicatu quorumlibet iudicum et iustitiariorum regni nostri presentium et futurorum de gratia speciali duximus eximendos, nostre solummodo et iudicatu speciali in causis quibusvis ipsos reservantes. Quare vobis palatino, iudici curie nostre, bano totius Slavonie necnon comitibus et iudicibus nobilibus quorumlibet comitatum ceterisque cunctis iudicibus et iustitiariis regni*” megtiltja, hogy bírói székük elé kényszerítsék őket. „*Si qui etiam quicunque [!] actionis vel questionis habent vel habuerint contra ipsos, in curia in presentia speciali nostre maiestatis iuridice exequatur.*” Magyar Országos Levéltár, Mohács előtti Gyűjtemény (a továbbiakban: OLDI.) 100209. T. SMIČIKLAS: Codex Diplomaticus Regni Croatiae Dalmatiae et Slavoniae IV–XIV. Zagrabiae. 1904–1916. (a továbbiakban: SMIČIKLAS) XIII. 563–564.; 1376: Lajos király három nemesnek birtokaik helyett a Hont megyei Legyent adományozza és meghagyja „*domino palatino ac iudici curie nostre vestrasque vices gerentibus*” és más bírának, hogy ha bárki az adományozottakat „*super facto dicte possessionis Legyen et suarum pertinentiarum... in causam ad vestram presentiam attraxerint, toties quoties expediens fuerint factum huiusmodi nostre speciali iudicio, deliberationi, examini et responsioni transmittatis absque gravamine eorundem*”. OLDI. 42015. (Érdekes, hogy a *specialis praesentia* elé szóló kiváltság a birtokra és nem személyre vonatkozik.); Somorja-Samorin, Okrešny Archív, A. IX. I. Idézi és elemzi: GERICS JÓZSEF: A magyar királyi kúriai bíraskodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez. In: GERICS JÓZSEF: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Bp. 1995. (a továbbiakban: GERICS 1995.) 301–302.

⁶ NAGY IMRE–NAGY GYULA: Anjou-kori Okmánytár I–VII. Bp. 1879–1920. (a továbbiakban: Anj.O.) III. 386. Idézik, de eltérően értelmezik: HAJNIK 1899. 35. és GERICS 1995. 301–302.

vizsgálódásai számunkra azért értékesek, mert segítségükkel támpontokat nyerhetünk az országbíró hasonló szerepkörben említő okleveles utalások értékeléséhez.

Az első olyan adat, amely esetleg úgy értelmezhető, hogy az országbíró valamilyen szerepet játszott a királyi különös jelenlet munkájában, Károly Róbert oklevele, amelyben a csanádi káptalannak egy földbirtokba-iktatást parancsol meg, az esetleges ellentmondókat pedig különös jelenlete elé kéri idézni, az idézés napját, a határnapot és az ellentmondók nevét saját magának (*nobis*) íratva meg.⁷ Mint a királyi jelenlet bíróságával foglalkozva utaltunk rá, az országbíró elé kerülő ügyekben az első *evocatiot* a király nevében bocsátották ki, s a jelentést is a királyhoz kérték. Lehetséges, hogy ez az ügy is az országbíró előtt folytatódott volna. Minthogy azonban hasonló formulával indulhattak a tárnokmester elé utalt perек és a király személyes ítélkezése elé kerülő ügyek is, nincs elégséges alapunk annak állítására, hogy az ellentmondókat valóban az országbíró elé idézték volna. Mivel az ügyben ellentmondás nem történt, a kérdést nem lehet eldönteni.

Sokkal érdekesebb számunkra az a per, amelyet a kézdi székelyek folytattak az esztergomi káptalan ellen, s amelyről Köcski Sándor országbíró 1327. évi oklevele tudósít. Eszerint 1321-ben a székelyeket a király embere az erdélyi káptalan tanúbizonysága mellett az esztergomi káptalannal szemben „a királyi felség különös jelenletére” idézte (*ad regie maiestatis presenciam citasset specialem*), s a felek ügye Lampért mester királyi országbíró oklevele alapján, de királyi parancs közbejöttével lett Gyulafehérvárra halasztva az uralkodó Erdélybe jövetelének nyolcadára. Úgy látszik, ezután az ügy hosszan „pihen”, s mert a király csak 1324-ben ment – „egyres hűtlenek megfőkezésére” – Erdélybe. Lampért országbíró éppen akkor az erdélyi részeken meghalt, így Károly Róbert Tamás vajdát kérte fel, hogy ítélkezzék az ügyben. A székelyek azonban nem jöttek a vajda jelenlete elé, mire a király visszavéve az ügyet, saját különös jelenlete elé halasztotta Szent György napjának nyolcadára. A felek kérésére további halasz-

---

⁷ „*Contradictores vero si qui fuerint, ad nostram citatis presenciam specialem ad terminum competentem et post hec diem citationis et terminum ac nomina contradictorum, cum cursibus metarum nobis fideliter rescribatis.*” PESTY FRIGYES–ORTVAY TIVADAR: Oklevelek Temes vármegye és Temesvár város történetéhez I. Pozsony 1896. 10–12.

tások történtek, végül különös királyi engedéllyel Köcski Sándor országbíró, valamint egyes, különös királyi paranccsal odarendelt főpapok, főurak és nemesek előtt került sor az okleveles bizonyítékok bemutatására. A bírótársak névsora bizonyítja, hogy fontos perről volt szó: László kalocsai érsek, királyi kancellár, Miklós győri, András erdélyi püspök mellett András királyi alkan-cellár, több prépost, Fülöp nádor, Demeter királyi tárnokmester, az ügyben egyszer már ítékezéssel megbízott Tamás erdélyi vajda, Mikch szlavón bán, Simon székelyispán alkotta e testületet, amely végül a felek okleveleinek megvizsgálása után a vitás Felvincet az esztergomi káptalannak ítélte. Erről az országbíró a saját neve alatt és a maga, valamint bírótársai pecsétjével adott ki oklevelet.⁸

Az elmondottakból egyértelműen kitűnik, hogy a per a *specialis praesentia regia* előtt folyt; annak ellenére, hogy az ítéletlevelet az országbíró a saját nevében állította ki, nem csupán a többször ismételt királyi különös jelenlétre idéző formulák árulkodnak erről, de az előkelő bírótársak nagy száma (és politikai súlya), valamint a *corroboratio*s formula is, amely szerint az oklevelet (bár az az országbíró nevében szólt) többen is megpecsételték. Az ügy azonban – mint láttuk – így sem folyt végig az országbíró előtt: igaz, hogy a királyi különös jelenlétre idézett felek

⁸ „*causaque ipsarum parcium iuxta continenciam litterarum magnifici viri magistri Lamperti bone memorie predecessoris, iudicis curie regie edicto regio interveniente ad octavum diem accessus domini nostri regis ad partes Transsilvanias in Albam fuisset prorogata. Demum itaque dum idem dominus noster rex pro rebellionibus et ausibus temerariis quorundam, qui iurgo debito obsequi deposito cornu, sue infidelitatis contra dominum suum naturalem elevare in probe nitebantur reconpessendis et conterendis, anno domini M^oCCC^oXX^o quarto accendens memorato magistro Lamberto stadium huius vite ibidem in partibus Transsilvanis feliciter finiente nobili ac magnifico viro domino Thoma, woywode Transsilvano, comiti de Zonuk et de Cybinio, prout in litteris eiusdem domini nostri regis plenius continetur iudicandum commisisset. Idemque [!] Siculi in termino ad presenciam ipsius domini woywode*” nem jöttek. „*Tandemque idem dominus rex ipsam causam ad suam specialem presenciam, ut caucius iudicium fieri posset inter partes iterato resumens*” Szent György nap oktavjára halasztotta, többszöri halasztás után végül „*ex regia speciali permissione coram nobis, nec non coram quibusdam prelatiis baronibus ac nobilibus regni, ad id ab speciali mandato regie deputatis*” folyt tovább a per. Végül „*in cuius adiudicationis nostre testimonium et peremipnem firmitatem has litteras nostras privilegiales, sigilli nostri authenticici nec non quorundam aliorum premissorum ipsum causam regie edicto adiudicancium*” erősítette meg az oklevelet. DEDEK CRESCENS LAJOS: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis III. Strigonii 1924. 110–112.

először valószínűleg Lampért országbíró elé álltak, s a halasztás után minden bizonnyal a királlyal együtt 1324-ben szintén Erdélybe érkező országbírónak kellett volna folytatnia a pert; a király gyulafehérvári megjelenéséhez kötött perhalasztás azonban arra utal, miszerint Lampért országbíró úgy vélekedhetett, hogy a helyszínen majd maga Károly fog személyesen ítélni. Az uralkodó ugyanakkor Erdélyben is minden bizonnyal az országbírót akarta megbízni a folytatással, s Lampért halála után sem bíraskodott személyesen, hanem az erdélyi vajdára bízta az ítélezést, majd a per a király további halasztása után az új országbíró és a melléje különös királyi paranccsal kirendelt előkelők előtt jutott el az ítéletig.

Az egész perfolym során tehát egyfajta rendszerességgel az országbíró figyelhető meg a királyi különös jelenlet elé utalt per designált irányítójaként, ugyanakkor valamennyi alkalommal hangsúlyozták a király külön megbízását. Emellett – szintén külön mandátummal – az uralkodó mást is megbízhat az ügyben való ítélezéssel, amint ezt az országbírói vakancia idején tette. Annak ellenére, hogy a per érdemi eldöntésekor a tárgyalás vezetője is „*ex regia speciali permissione*” látta el feladatát, bírótársai esetében az „*ab speciali mandato regie*” kiküldetés külön hangsúlyozása azt takarja, hogy az uralkodó **egyszemélyben** bízta meg az országbírót a királyi különös jelenlet bírósága előtt indult per eldöntésével, s a melléje kirendelt előkelők nyilván azért kaptak utasítást a megjelenésre, mert egy ilyen fontos ügyben az országbírónak megfelelő bírótársakra volt szüksége. Bár a vonatkozó utalások rendkívül csekély száma miatt megalapozatlannak véljük átfogó érvényű következtetések levonását, nem tartjuk lehetetlennek, hogy az 1320-as években a királyi különös jelenletet – az ügy fontossága miatt – az ott ülő bírótársak előkelő volta és a király „*mandatum speciale*”-ja különböztette meg csupán a *praesentia regia* bíróságától, s az uralkodó – emellett, hogy személyesen is irányíthatta a bíróság munkáját – bármelyik előkelőt megbízhatta az ott folyó ítékezés vezetésével.

A székelyek és az esztergomi káptalan perét eldöntő bíraskodás vezetésében az országbíró többszöri ismétlődése alapján azt sem tartjuk kizártnak, hogy az 1320-as években lehettek olyan elképzelések, amelyek a királyi különös jelenlet bíróságának vezetését a királyi jelenlet ítélezését is a leggyakrabban irányító országbíróra kívánták bízni, s e szemléletmód – talán nem utolsó sorban a Geric

által említett Károly-kori reformok eredményeként – váltott át arra a felfogásra, amely az alkancellárt, majd a kancellárt tette meg a *specialis praesentia regia* vezetőjének.⁹

Az országbíró és a *specialis praesentia regia* kapcsolatára nemkülönben érdekes fényt vet az az 1340. június 26-án kelt oklevél, amelyet Péter szerémi püspök, a királyi kápolna ispánja és titkos kancellár Tatamér székesfehérvári prépost, királyi alkancellár, Tamás erdélyi vajda, szolnoki ispán, valamint Pál országbíró nevében állítottak ki, s amely a zágrábi egyház népeinek László zágrábi püspök ellen folytatott nevezetes perét tartalmazza.¹⁰ Az oklevelet nem a király, hanem a bíraskodásban részt vevő főurak adták ki – valószínűleg a saját pecsétjük alatt.¹¹ A forrásnak a Gerics József által idézett – a somorjai *hospesek* ügyét tartalmazó – oklevél keltéhez igen közeli datálása, továbbá az a tény, hogy itt is négy, az ország kormányzatában fontos személyt bízott meg a király az ítélezéssel, akik közül kettő, Péter kápolnaispán és Tatamér alkancellár azonos a somorjaiak ügyében eljárakkal, s végül az ítéletnek utólag a királlyal történt átírása és megerősítése már eleve felkelti a gyanút, hogy a királyi különös jelenlét előtt, de más formák közt lezajlott pert tartalmaz.

⁹ Egyes Árpád-kori kezdemények arra utalnak, hogy az alkancellár és az alországbíró együtt adtak ki oklevelet, mint „*iudices a domino rege deputati*”. WENZEL GUSZTÁV: Árpád-kori új okmánytár I–XIII. Pest–Bp. 1860–1874. XI. 519.; IPOLYI ARNOLD–NAGY IMRE–VÉGHÉLY DEZSŐ: Hazai Okmánytár I–VIII. Győr–Bp. 1865–1891. VIII. 108. Mindkettőt idézi GERICS 1995. 301. Ezek az adatok nem csupán az alkancellár bíraskodásának Árpád-kori előzményeként, hanem az országbíró idevonatkozó bíraskodásának előzményeként is felfoghatók, hiszen tudjuk, hogy az 1260-as évektől a *viceindex* egyidőre átvette a király praesentialis bíraskodását a kúriában. Ez utóbira I. GERICS JÓZSEF: A királyi bírói jelenlét a XIII–XIV. század fordulóján. Jogtudományi Közöny 1962. 652. Ráadásul az alkancellár és az alországbíró együttes eljárása az 1260-as években az 1340. június 11-én kelt – már idézett – oklevélben foglalt „társas” megbízatás, valamint az alább tárgyalandó, 1340. június 26-án kiadott oklevélben leírt együttes eljárás (SMIČIKLAS X. 562–568.) előzményeként is értelmezhető. Hogy pontosan hogyan alakult a központi kormánysszervek története az esetleges Károly-kori kormányzati reformok idején, további kutatásoknak kell eldönteniük.

¹⁰ SMIČIKLAS X. 562–568.

¹¹ Az oklevél a király 1340. augusztus 21-i átíratában maradt ránk (ez utóbbi „*sub appositione sigilli nostri novi et authentici*” kelt), s ezt is a „*Liber privilegiorum episcopatus Zagrabicensis*”-ből közli SMIČIKLAS okmánytára. Valószínű, hogy a zágrábi püspök azért íratta át és erősíttette meg az ítéletet az alkotóval, hogy az királyi pecsét alatt szerepeljen.

Valóban, amint a szövegből kiderül, az országbíró és társai mint „*iudices inter partes... per... dominum regem specialiter deputati*” jártak el az ügyben, amely úgy kezdődött, hogy a népek „egyeteme”, akik a zágrábi egyház „szabad praedialistáinak” nevezték magukat, a királyhoz megbízottakat küldtek, s azok elpanaszolták, hogy László püspök nem őrzi meg őket a zágrábi egyház alapítói és adományozói, Magyarország régi királyai által nekik adott szabadságokban; mire a király – miként a zágrábi püspökhöz intézett, gyűrűspecsétje alatt kiállított leveléből kitűnt – Demeter budai prépostot küldte ki az ügyben mint különös emberét („*certum hominem suum regium specialiter ad hoc transmissum*”). A prépost azonban nem tudott az ügyben dönteni, így a király különös elhatározása elé bocsátotta azt,¹² s „*prefato domino episcopo Zagrabienſi et ipsis populis, qui se liberos prediales ecclesie Zagrabienſis fore, vt premisimus, fingebant, octavas feſti penthecoſtis ſine crastinatione in ſpeciali preſencia ipſius domini regis cum eorum munimentis et instrumentis literalibus comparandi pro termino prefixiſſet*”.

A megadott határnapon aztán a népek 18 képviselője távollévő 21 társuk nevében a budai prépost ügyvédvalló levelével megjelent, s az ügyben eljáró bírák „*ſecundum iuris et officiſi noſtri iudiciarii ſpecialiter per ipſum dominum regem in hac parte commiſſi*” felszólították őket okleveleik bemutatására, amit egyébként már Demeter prépost is meghagyott nekik, mire a népek képviselői közölték, nincs oklevelük jogaikról, de a zágrábi egyház és püspök okleveleiben az ő szabadságaik is benne foglaltatnak. A népek tehát „*in dicto termino per predictum dominum Demetrium prepoſitum, hominem ſpecialem ipſius domini regis pro instrumentis oſtendendis et allegandis iuribus utrarumque parcium deputatum*” semmilyen írásos bizonyítékot nem tudtak bemutatni, a püspök oklevelei pedig nem tartalmaztak utalást arra, hogy ők „*nomine nobilium iobagionum vel liberorum predialium dicte ecclesie fungerentur*”. Ezért az említett bírák az egri püspökkel, a titeli, a budai és a hájszentlőrinci préposttal, és más – világi – bírótársakkal együtt „*calumpniosos, falſos, rebelles et infideles*”-nek mondják ki a népeket, s minden vagyonukkal a zágrábi püspök kezére adják őket.

---

¹² „*ſpeciali deliberationi eiusdem domini regis remittendo*”

Eltekintve a per izgalmasan érdekes társadalomtörténeti vonatkozásaitól, megállapítható, hogy az ügy a korabeli perjog általános szabályaitól több ponton eltérő módon folyt le. A népek küldöttének a királynál tett panasza után ugyanis nem valamelyik hiteleshelyet vagy megyei hatóságot kérték fel a vizsgálatra, hanem Demeter budai prépostot, akit szinte titokban, nem valamely írószerv állandó használatában lévő „hivatali” pecséttel, hanem a királyi gyűrűspecséttel ellátott parancslevéllel küldtek ki, s akinek a megbízatása szokatlan módon egyben az ügy eldöntésére is kiterjedt. Úgy látszik, Demeter ismerte a per nagy politikai jelentőségét, egyedül nem is mert dönteni, hanem a királyi különös jelenlétre utasította a feleket; mindenesetre e perjogi aktusnál egymaga járt el, s nemcsak egyszemélyben látta el a bírói ember és a *citatiok*nál szerepelni szokott hiteleshelyi ember feladatkörét, hanem a népek megbízottainak is ő állította ki az ügyvédvalló levelet, s ugyancsak szokatlan módon, azonnal oklevelekkel együtt való megjelenést rendelt el a királyi különös jelenlétre.

Valószínűsíthetjük, hogy a per politikai szempontból kényes volta (a zágrábi egyház népeinek politikai harca egyfelől, a püspök magas állása másfelől) indokolhatta ezt a szokatlan, de gyors, a nyilvánosságot kizáró ügyintézkést, s – mivel a prépost egyedül nem mert vagy nem tudott dönteni – a királyi különös jelenlét elé idézkést. Itt történt meg az országbíró és társai bekapcsolódása a perbe, amely most már a perjog szabályai szerint folyt tovább. Az oklevelet kiadó négy bíró természetesnek tartotta, hogy a királyi különös jelenlétre idézettek őelőttük jelentek meg, s ha eljárásuk során hangsúlyozzák is, hogy különös királyi meghagyás alapján jártak el – bírótársaikkal együtt –, kétségtelenül a *specialis praesentia regia* bíráiként ítéleztek. Az ügy fontossága a királyi különös jelenlét elé vonást, s ott az uralkodó legbizalmasabb munkatársainak az ítélezését egyaránt indokolta.

Hogy az oklevelet kiadó személyek közül ki lehetett a per tulajdonképpeni bírója, nem dönthető el. Lehet, hogy az 1340. június 11-i esethez hasonlóan itt is az alkancellár irányította a tárgyalást, de – minthogy jelen esetben az okmány nem a király nevében kelt – az is elképzelhető, hogy másvalaki volt a bíró, s a többiek a bírótársak. Végül az a lehetőség is fennáll, hogy mint a királytól kijelölt bírók, valamennyien azonos jogkörrel voltak felruházva. Érdekes, hogy míg

1340-ben az országbíró – társaival együtt – a királyi különös jelenlet bírósága elé került ügyben ítélt, több *exemptio*nalis egyenesen az országbíró és más bírák ítéltetése alól kivont személy és birtokok ügyeit nevezi a *specialis praesentia regia* előtt folyó pereknek.¹³

Mindenesetre nemsokára az 1370-es évek kúriai reformjai során, valószínűleg 1377-től a *specialis praesentia regia* a király személyes ítéltetésétől teljesen függetlenül és rendes bíróság lett.¹⁴ Az ezt megelőző időszakban azonban még találunk eseteket, amikor az országbíró, ha nem is mint a királyi különös jelenlet bíróságának vezetője, de mint az udvar állandó bírása foglalkozott a *specialis praesentia regia* előtt folyó, illetve előzőleg ott folyt ügygel. Szepesi Jakab országbíró egy 1378-i oklevélből arról értesít, hogy a Rozgonyiak és Kassa város közti határperben, amely még 1370-ben Opulei László *generalis congregatio*ján kezdődött, egy királyi parancslevelet intéztek a nádorhoz és Szepesi Jakab akkor még nádori ítéltmesterhez a kassaiak érdekében. Az ügy folytatására „*speciali regie maiestatis presentia vel in persona eiusdem coram domine palatino*” történt utasítás, majd innen a „*presentia regia*”, azaz az ekkorra már országbírói tisztséget betöltő Szepesi Jakab elé került.¹⁵

Az oklevél érdekessége, hogy az addigi adatokkal összevetve szépen dokumentálja: a királyi különös jelenlet bíróságát az 1370-es évek reformjai során történt megállapodásig uralkodói megbízás alapján – a királyi jelenletéhez hasonlóan – különböző személyek vezethették, hiszen (mint példánk mutatják) a király személyén kívül az alkancellár, az országbíró és a nádor egyaránt előfordult

---

¹³ Míg 1340-ben az országbíró – társaival együtt – a királyi különös jelenlet bírósága elé került ügyben ítélt, 1366-ban Lajos király Barsanauch-i Lack *comest* névadó helységével és más birtokaival együtt kiveszi a nádor, az országbíró, a szlavón bán és minden bíró *iurisdictionis* alól és „*in curia in speciali presencia nostre maiestatis*” ígér ítéltetni felette. SMICIKLAS XIII. 563–564. Az oklevélből végül nem derül ki, hogy a felsorolt bírák helyett ki ítéltetett Lack *comes* felett. Hasonlóképpen érdekes problémák: 1330: a nádor, az országbíró, stb. helyett a király „*nostre considerationi*” ígéri alávetni a kiváltságoltak elleni keresetet. Anj.O. II. 463–467. 1335-ben az országbíró és más bírák hatásköre és illetékessége alól kivontakat „*judicatu et examini nostre persone seu presencie specialis reservando*”. Anj.O. III. 186.

¹⁴ GERICS 1995. 305.

¹⁵ OLDI. 738.

eljáró bíróként.¹⁶ S hogy a kancellári bíráskodás kialakulása után (1380-ban) is szerepel – bírótársként – az országbíró a királyi különös jelenlét elé került, s így nyilvánvalóan fontos ügyek eldöntésében, kitűnik az óbudai apácák ellen indított perből, amelyet Nagyszombatban, Zsigmond és Mária eljegyzésekor a király és a bárók előtt kezdtek meg, s amit az uralkodó „*nostra speciali ac prelatorum et baronum in presentia*” rendelt folytatni; az ítéletnél felsorolt egyházi és világi előkelők közt Szepesi Jakab országbíró is szerepelt.¹⁷

Emellett mint Szepesi Jakab országbíró okleveléből kiderül, a per a királyi különös jelenlétet képviselő nádor elől minden rendkívüli jogi formula említése nélkül átmehetett a királyi jelenlét bíróságára, konkrét esetünkben az országbírói bírói székére is. Más esetekben azonban az országbíró nem a saját bíróságán folytatta – az alkancellár előtt induló, de annak távolléte miatt eléje került – a királyi különös jelenlét bíróságára utalt pert, hanem „*similiter in specialem presentiam regie maiestatis*” (illetve „*in specialem presentiam regiam*”) elhalasztotta azt.¹⁸ Pár évvel később, 1380-ban Szepesi Jakab halála után Demeter érsek, kancellár, a királyi különös jelenlét bíróságának vezetője „visszaadta a kölcsönt”: az országbíró halála miatt a királyi jelenletre idézett, de a kancellár előtt megjelenő felek ügyeit – egy külön formulával – ő halasztotta el a következő országbíró elé.¹⁹

¹⁶ Lehet, hogy Zudar Péter bán is: egy 1378-ban Lajos király nevében elhalasztott, „*in speciali presentia nostre maiestatis*” folyó pert prolongáló oklevél jobb felső sarkában „*r° [=relatio] Petri Zudar bani*” jegyzet olvasható. OLD1. 6517.

¹⁷ OLD1. 25115.

¹⁸ 1375: OLD1. 89454., 89456. Az utóbbit idézi BÓNIS GYÖRGY: A kúriai irodák munkája a XIV. és XV. században. Levéltári Közlemények 1963. (a továbbiakban: BÓNIS 1963.) 204. További példák 1375–1376-ból az országbíró elé került és elhalasztott ilyen jellegű ügyekre: OLD1. 84460., 89463., 89464. Vö. GERICS 1995. 304.

¹⁹ 1380: OLD1. 6736., 6737. A meg nem jelnt peres feleket meg is bírságolta: OLD1. 89490. KUMOROVITZ véleménye szerint Demeter érsek az így eléje került ügyek halasztásakor a „*presentes autem propter celerem expeditione...*” stb. *corroboratio*s formulát nem mint a *specialis praesentia regia* bírója, hanem csak mint az üresedésben lévő országbírói méltóság ideiglenes vezetője használta. KUMOROVITZ BERNÁT LAJOS: A speciális praesentia regia pecséthasználata Zsigmond korában. In: Domanovszky Emlékkönyv. Bp. 1937. 425. Kétségtelen ugyanakkor az, hogy az ilyen *prorogatio* a király nevében, a kancellár pecsétje alatt kelt: „*Nos Lodovicus, dei gracia rex Hungariae...*” stb., „*presentes autem propter celerem expeditionem aliarum causarum regnicolarum*

Mint a fentiekből kitűnik, az országbíró alkalmanként igen szoros kapcsolatba került a királyi különös jelenlét bíróságán folyó ítélkezéssel. Az ismertetett adatok alapján meg kell állapítanunk, hogy – legalábbis a XIV. század hetedik évtizedéig – miként a királyi jelenlét, úgy a királyi különös jelenlét bíróság szervezeti keretei sem állapodtak még meg. A kortársak szemében – amint a két intézmény nevéből is kiderül – mindkét intézmény a király bírósága volt, s az uralkodó lényegében azt bízott meg az ott folyó ítélkezés vezetésével, akit akart. (A bíráskodás „királyi” jellegét hangsúlyozták azok a formulák is, amelyek a feleket a „királyi jelenlét”, vagy a „királyi különös jelenlét” előtt történő megjelenésre kötelezték.) Az ügyek szaporodtával lassan kialakult az a felfogás, hogy a királyi jelenlét bíróságát nemesi ügyekben az országbíró, városi polgárok ügyeiben az 1370-es évekbeli reformokig a tárnokmester vagy az országbíró, a reformok után a tárnokmester tartotta; a királyi különös jelenlét bírósága pedig fokozatosan a király alkancellárjának, majd kancellárjának irányítása alá jutott. Ekkor természetesen már jelenthette az országbíró *iurisdictio*ja alól való kivételt is, hiszen az országbíró már nem „*summam iudicatus rei publicae regni Hungariae ordinarie*” tartó bíró volt, mint 1327-ben,²⁰ bírói székénél ekkorra már előkelőbb volt a más vezetés alá került *specialis praesentia regia* bírósága.²¹

Ha valószínűsített feltevésünk megáll, s az 1320-as években valóban az országbíró látta el bizonyos rendszerességgel mindkét bíróság vezetését, felmerül

---

nostrarum sigillo domini Demetrii cardinalis de Strigonio fecimus consignari”. NAGY IMRE–NAGY IVÁN–VÉGHÉLY DEZSŐ: A ... gróf Zichy család idősebb ágának okmánytára IV. Bp. 1878. 172–174.; stb. A formulák alapján nehéz eldönteni, hogy a kancellár czekekkel az ügyekkel mint a *specialis praesentia regia* „rendes” bírója, vagy mint a váratlanul megüresedett országbírói szék elé álló perlekedők számára az országbíró helyettesítésével *ad hoc* megbízott személy foglalkozott-e. Azt ugyanis, hogy az elhunyt országbíró pereit hozzákerültek, az is befolyásolhatta, hogy az 1370-es évektől – szervezetének kialakulásától kezdve – többször is megfigyelhető, hogy az országbíró jegyzői írták a *specialis praesentia regia* okleveleit. BÓNIS 1963. 233.

²⁰ GÉRESI KÁLMÁN: A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára I. Bp. 1882. 68. Idézi HAJNIK 1899. 33.

²¹ Lehetséges, hogy az idézett 1327. évi adat az országbíróra mint a királyi külön jelenlét ítélkezésének bizonyos rendszerességgel többször is megbízott vezetőjére vonatkozik, de az is feltételezhető, hogy az általában a király személyes vezetése alatt, különleges ügyekben összeülő *specialis praesentia regiat* a formula leírásakor nem vették számításba, és a „*summam iudicatus*” kitélt az országbíró által többnyire irányítani szokott királyi jelenletre vonatkoztatták.

a kérdés, mi értelmű volt a két bíróság megkülönböztetésének. A rendelkezésünkre álló oklevelek formulái nem adnak egyértelmű választ. Tartalmi megközelítésükből kitűnik, hogy az országbíró előtt vagy részvételével eldöntött, a királyi különös jelenlét elé utalt ügyek politikailag rendkívül fontos perek voltak; jelentős egyházi testületek nagyobb népcsoportokkal szemben történt perbenállása igen gondos, körültekintő eljárást igényelt, amely esetleg el is térhetett az ország szokásjoga szerinti általános perfolyamtól. Ezért a király, ha maga nem vett részt a döntésben, külön kiemelte az ügy jelentőségét a „*speciale mandatum*”-mal, amellyel az országbírót, illetve a többi, az ország legfőbb tisztségviselői közül választott ítélkező bírót utasította az ügy eldöntésére. Véleményünk szerint – az eddig előkerült adatok alapján – tehát három kritérium különböztette meg az országbíró által tartott, vagy részvételével levezetett királyi különös jelenlétet a királyi jelenléttől: különösen jelentős (politikailag fontos) ügy; különös királyi meghatalmazás; s az ország név szerint felkért legelőkelőbb méltóságviselői közül rekrutálódott bírótársak. Hogy ezek a feltételek csak az országbíró előtt lefolyt ügyekre vonatkoztak-e, vagy általában jellemezték a *specialis praesentia regia* előtt tárgyalta pereket, és milyen esetleges egyéb szabályosságok figyelhetők meg a királyi különös jelenlét korai működésében, meghaladja jelen tanulmány kereteit.